

UWAGI W SPRAWIE „PROFILOWANIA” WYKŁADU EKONOMII POLITYCZNEJ NA RÓŻNYCH KIERUNKACH STUDIÓW

Jednym z istotnych czynników, decydujących o skuteczności oddziaływania ideowo-wychowawczego w odniesieniu do młodzieży studiującej w wyższych uczelniach bloku tzw. przedmiotów światopoglądowych, jest właściwe ich wkomponowanie w całość, realizowany na danym kierunku program studiów¹. Kształtowanie naukowego poglądu na świat, oparte na właściwym rozumieniu procesów rozwojowych przyrody, społeczeństwa i myśli ludzkiej, winno być rezultatem oddziaływania racjonalistycznych treści jeśli nie wszystkich, to w każdym razie większości wykładanych dyscyplin naukowych. I chociaż niewątpliwie szczególnie duża rola w naszym systemie przypada pełnemu blokowi przedmiotów światopoglądowych, włączonemu do programów wszystkich kierunków studiów uniwersyteckich, nauczycielskich, technicznych i rolniczych, byłoby zasadniczym błędem sprowadzanie jedynie do nich ideowych treści nauczania.

Zgodnie z tradycyjnym ujęciem trzech części składowych teorii społecznej marksizmu, blok dyscyplin światopoglądowych tworzą: ekonomia polityczna, filozofia marksistowska i teoria rozwoju społecznego, i zespół nauk politycznych, obejmujący

podstawowe elementy taktyki i strategii partii leninowskich w procesie budowy socjalizmu i komunizmu. Przedmioty te tworzą spójną całość, dając szerokie i wielopłaszczyznowe naświetlenie podstawowych problemów życia jednostki i społeczeństw w złożonych warunkach współczesnego świata. I chociaż w świetle praktyki dydaktycznej nasuwa się wiele zastrzeżeń co do sekwencji tych przedmiotów, zakresów ich problematyki, czy też wyznaczonego dla nich w programach różnych kierunków studiów wymiaru godzin, właściwa ich korelacja i połączenie zajęć dydaktycznych z pracą studentów nad materiałami źródłowymi i podręcznikami pozwalają na ogólnie prawidłowe realizowanie wyznaczonych tym przedmiotom zadań kształceniowych i wychowawczych.

Treścią niniejszych uwag jest naświetlenie niektórych problemów, związanych z profilowaniem programów tych dyscyplin, a głównie ekonomii politycznej, na wybranych kierunkach studiów, na których jest ona wykładana. Inaczej mówiąc — w oparciu o doświadczenia dydaktyczne, uzyskane na wielowydziałowej uczelni nauczycielskiej — pragnę zastanowić się nad tym, jak należy wyklądać ekonomię polityczną historykom, filologom czy też studentom pedagogiki (a więc ogólnie rzecz biorąc na kierunkach humanistycznych), jak dla geografów, a jak wreszcie na kierunkach matematyczno-przyrodniczych i technicznych².

Aby uniknąć niepotrzebnych nieporozumień, pragnę zastrzec się, że chodzi o wykład tego samego przedmiotu, tj. marksistowskiej ekonomii politycznej, zgod-

1 Zagadnienie to zostało przedstawione przez zespół pracowników Zakładu Ekonomii Politycznej WSP w Krakowie w artykule pt.: *Problemy nauczania ekonomii politycznej w szkołach wyższych*, zamieszczonym w „Dydaktyce Szkoły Wyższej” nr 2/74, s. 97—107.

2 Problematyka wykładu ekonomii politycznej na studiach technicznych i rolniczych stanowi przedmiot odrębnej wypowiedzi, zamieszczonej w tymże numerze *Rocznika Naukowo-Dydaktycznego*.

nie z programami obowiązującymi na odpowiednich kierunkach, czy też rodzajach studiów. A więc uwagi poniższe odnosić się będą do nieco innego sposobu ujmowania tej samej problematyki, do zróżnicowanego rozmieszczania akcentów (także w wymiarze czasowym zajęć dydaktycznych), czy też do eksponowania innych ujęć metodologicznych na odpowiednich kierunkach studiów. Chodzi przeto o prezentację tych samych treści merytorycznych przedmiotu oraz jego wartości ideowych w odmienny nieco, zindywidualizowany sposób, wyprofilowany stosownie do wydziału czy też specjalizacji kierunkowej, w ramach których jest wykładany. Obok pewnych zróżnicowań programowych i stosowania odmiennych metod dydaktycznych, omawiane „nachylenie kierunkowe” naszego przedmiotu znajduje swój wyraz w zalecanych studentom odnośnych kierunków różnych opracowaniach podręcznikowych oraz w doborze odpowiedniej literatury przedmiotu.

Takie ujęcie zajęć dydaktycznych z ekonomii politycznej, sprawdzone w wieloletniej praktyce krakowskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej, pozwala na bardziej prawidłowe, „głębsze” — jak się wydaje — wkomponowanie tego przedmiotu w poszczególne, kierunkowe programy studiów. A zacieśnienie w ten sposób związków pomiędzy dyscyplinami światopoglądowymi i kierunkowymi stanowi istotny element pełniejszej integracji całego systemu kształceniowo-wychowawczego szkoły wyższej, zapewniając na ogół większą skuteczność oddziaływania światopoglądowego na młodzież studentką. Nie traktuje ona bowiem prezentowanych w tym ujęciu przedmiotów ideologicznych jako wyodrębnionego spośród dyscyplin kierunkowych i spełniającego inne w stosunku do nich funkcje zestawu przedmiotów.

Najbardziej wyraźne ukierunkowanie zajęć dydaktycznych z ekonomii politycznej, pod kątem bliższego związania ich z dyscyplinami kierunkowymi, udało się uzyskać na studiach historycz-

nych. Nie chodzi przy tym wyłącznie o wyeksponowanie w wykładzie ekonomii politycznej historycznego wątku procesów rozwojowych ekonomii społecznej, co należy do zakresu przedmiotowego historii gospodarczej, a w ramach naszej dyscypliny służy jedynie jako niezbędna ilustracja omawianych w jej ramach ogólnych praw rozwoju społeczeństwa i sfery jego gospodarowania w określonych epokach historycznych. Organiczne związanie wykładu ekonomii z kompleksowym programem studiów historycznych wynika z faktu odgrywania przez tę dyscyplinę zasadniczej roli jako podstawy dla nauk kierunkowych. Wynika to z fundamentalnych założeń materializmu historycznego, jako światopoglądowej i metodologicznej platformy analiz wszelkich zjawisk życia społecznego w procesach jego historycznego rozwoju.

Jeśli więc w badaniach historycznych nie mamy ograniczać się wyłącznie do opisowej formy prezentacji poszczególnych faktów dziejowych i przyczynkarskiego ich komentowania, lecz w świetle naukowej analizy pragniemy ujawnić ich przyczyny, nakreślając tym samym szersze mechanizmy rozwoju społecznego, znajdziemy w marksistowskiej ekonomii politycznej niezastąpione narzędzia poznawcze. Student kierunku historii, na podstawie prezentowanej w ramach tej dyscypliny wiedzy, pełniej zrozumie oczywisty fakt, że dzieje ludzkości nie stanowią bynajmniej przypadkowego zbioru niezależnych od siebie i nie powiązanych przyczynowo wydarzeń. Przyswoi on sobie w sposób pełny i naukowo podbudowany pogląd, że rozwój społeczny jest procesem historycznym, określonym i zdefiniowanym przez obiektywne, rządzące nim prawa. Prawa te wynikają z materialnych warunków społecznego życia, obejmujących właściwy danemu etapowi historycznemu ludzkości sposób wytwarzania dóbr materialnych i ich podziału. A ponieważ te właśnie dziedziny działalności społecznej stanowią głównie przedmiot analizy ekonomii politycznej — rola tej dyscypliny w studiowaniu wszelkich nauk społecznych, a szczególnie historii, staje się oczywista.

Obok funkcji światopoglądowej, wynikającej z omówionych założeń materializmu historycznego, jako najogólniej rozumianej marksistowskiej nauki o społeczeństwie i prawach jego rozwoju, bezpośrednio związki ekonomii politycznej z dyscyplinami historycznymi wynikają z historycznego charakteru samej nauki ekonomii. Pisze o tym Engels w *Anty-Dühringu*: [w:] „Ekonomia polityczna jest tedy nauką z istoty swej historyczną. Traktuje o przedmiocie historycznym, to znaczy ustawicznie się zmieniającym [...]”³

Wyjaśniając procesy rozwojowe społecznej ekonomii, głównie mechanizmy przeobrażeń rozwojowych ekonomicznej struktury społeczeństwa, tj. panujących stosunków produkcji, w świetle rządzących nimi praw ekonomicznych — ekonomia polityczna wiąże się ściśle z różnymi odcinkami nauki historii. Jak już wspomniano, dotyczy to w pierwszym rzędzie historii gospodarczej, jakkolwiek cele poznawcze oraz metody badawcze i sposób prezentowania ich wyników różni te dyscypliny w sposób istotny.

Przyswojenie słuchaczom historii, wypracowanych przez marksistowską ekonomię polityczną rozwiązań metodologicznych, posiada istotne dla tego kierunku studiów znaczenie prakseologiczne, spełniając podstawowe zadania poznawcze w badaniach historycznych. Szczególne walory poznawcze ma dla studentów historii analiza historyczno-logiczna, wykorzystująca genetyczne i rozwojowe ujęcie metody dialektycznej, pozwalająca równocześnie na uwolnienie rzeczywistego procesu historycznego od występujących w jego ramach elementów przypadkowości. Jest ona przy tym podstawą metody naukowej abstrakcji, będącej kluczem do prawidłowego uogólniania wyników empirycznego poznania konkretnych zjawisk rzeczywistości, prowadzącego, poprzez porządkujące złożoną rzeczywistość kategorie, do wykrywania i formułowania obiektywnych praw rządzących światem przyrody, czy też życiem społecznym. Po wyjaśnieniu zaś istoty badanych zjawisk i pro-

cesów, w toku stopniowej konkretyzacji wyników naszego poznania pozwala ona powracać, ze sfery abstrakcyjnych uogólnień — do rzeczywistości, poddając te wyniki weryfikacji, w oparciu o stwierdzenie ich zgodności z życiem.

Te, wykorzystane precyzyjnie przez Marksa w *Kapitale*, a prezentowane w wykładzie ekonomii politycznej narzędzia metodologiczne materialistycznej dialektyki będą przydatne w badaniach również innych nauk społecznych, głównie w ramach dyscyplin historycznych.

W znacznej części programu wykładu ekonomii politycznej na kierunku historii wykładowca powinien odwoływać się, w formie ilustracyjnej do faktów czy też procesów dziejowych, będących przedmiotem profesjonalnych zainteresowań słuchaczy. Jednakże usytuowanie wykładu na I roku studiów uniemożliwia oparcie się w pełniejszym zakresie na podstawach erudycyjnych, wyniesionych przez młodzież ze studiów kierunkowych.

Istotne znaczenie w realizacji założeń integrujących program ekonomii politycznej ze studiami historycznymi ma także wprowadzenie, choćby w ograniczonym zakresie — ze względu na ramy czasowe — wykładu elementów historii doktryn ekonomicznych. Wiadomo bowiem, że rozwój społecznych stosunków produkcji następuje nie tylko w wyniku zmian zachodzących w siłach wytwórczych, ale że pewien (wtórny) wpływ wywiera na niego system panujących w społeczeństwie poglądów i ideologii oraz wyrażających je instytucji. Zgodnie przeto z marksowską teorią bazy i nadbudowy oraz łączącymi je sprzężeniami zwrotnymi powinniśmy wyjaśnić:

- a) decydujący wpływ panujących stosunków produkcji na powstawanie i rozwój głównego nurtu poglądów ekonomicznych,
- b) wtórne oddziaływanie tych poglądów oraz wyrażających je instytucji społeczno-politycznych i gospodarczych na procesy rozwoju ekonomiczno-społecznego. Zrozumienie tych ogólnych prawidłowości, wyrażających złożony system powiązań pomiędzy materialnym podłożem życia społecznego a sferą społecznej świadomości

³ F. Engels: *Anty-Dühring*. Warszawa 1949. s. 144.

ści, posiada istotne znaczenie światopoglądowe dla studentów wszystkich kierunków nauk społecznych. A więc odnosi się (w ramach krakowskiej WSP) również do studentów pedagogiki oraz studiów filologicznych. Ograniczony wymiar godzin nie pozwala jednak na tych kierunkach na szersze rozwinięcie tego wątku programu ekonomii politycznej. W odniesieniu do studentów filologii należy natomiast, w ramach ilustrowania ogólnych tez wykładu ekonomii, odwoływać się możliwie szeroko do odpowiednich nurtów kulturowych lub konkretnych pozycji literatury światowej, prezentujących materiały wiążące się z omawianymi przez naszą dyscyplinę zagadnieniami.

Przedstawione uprzednio uwagi, dotyczące światopoglądowo-metodologicznych zadań wykładu ekonomii politycznej na humanistycznych kierunkach studiów, a głównie na historii, uzasadniają preferowanie w ramach programu tej dyscypliny elementów socjo-ekonomicznych. Na plan pierwszy wysuwają się więc zagadnienia związane z charakterystyką form własności środków produkcji i wynikających z nich zasad podziału wytworzonego produktu społecznego, układy klasowo-warstwowe społeczeństwa i relacje między nimi na tle społecznych efektów gospodarowania, rola państwa i stosunków między państwowych w ekonomice oraz funkcje wielkich organizmów gospodarczych (korporacji) w gospodarce narodowej i światowej itp. Wszystkie te problemy, prezentowane w aspekcie historycznym, muszą ukazywać podłoże i uwarunkowania tkwiące w mechanizmach praw ekonomicznych, z naświetleniem różnic i przeciwstawię treści społecznej odnośnych kategorii w warunkach konkretnych formacji społeczno-ekonomicz-

nych i kolejnych ich etapów rozwojowych.

Omówienie ogólnych mechanizmów sterujących procesami społeczno-gospodarczymi, tj. praw ekonomicznych, pozwala na tych kierunkach studiów ograniczyć w wykładach zakres problematyki związanej ściśle z funkcjonowaniem gospodarki i metodami jej optymalizacji, teorią rachunku ekonomicznego, teorią lokalizacji (rozmieszczenia sił wytwórczych), działalnością przedsiębiorstw i in. Wyeksponowanie problematyki makroekonomicznej (struktur i proporcji w gospodarce narodowej) winno przy tym umożliwić ogólne naświetlenie studentom wybranych zagadnień bieżącej polityki gospodarczej i społecznej państwa. Jest to konieczne dla właściwego wiązania elementów teorii ekonomicznej z praktyką życia społeczno-gospodarczego oraz wyjaśnienia podstawowych założeń strategii rozwojowej, realizowanej obecnie w Polsce i innych krajach socjalistycznych. Należy bowiem pamiętać, że przyszli absolwenci kierunku historii będą na ogół uczyć w szkołach również przedmiotów o charakterze światopoglądowym (propedeutyki nauki o społeczeństwie itp.). A więc zrozumienie związków pomiędzy teorią ekonomii i jej praktycznym wykorzystywaniem w gospodarce ma dla nich istotne znaczenie. Ale ustalony wymiar godzin zajęć dydaktycznych z ekonomii politycznej (90 godzin) nie pozwala z reguły na osiągnięcie pełnych, nakreślonych w uprzednio omówionych założeniach, efektów procesu kształcenia. Stąd też duże nadzieje wiążemy ze spodziewanym uruchomieniem w przyszłości w WSP samodzielnego kierunku studiów społeczno-politycznych, w ramach którego problematyka ekonomii politycznej i związanych z nią przedmiotów ekonomiczno-społecznych byłaby wykładana w znacznie szerszym zakresie⁴.

Innym kierunkiem studiów w krakowskiej WSP, na którym zespołowi naszemu udało się wyraźnie wyprofilować zajęcia dydaktyczne z ekonomii politycznej, pod kątem zbliżenia ich do studiów kierunkowych, jest geografia. Charakteryzuje się ona, jak wiadomo, splotem pod-

4 Z braku miejsca pomijam w tym artykule zagadnienie podziału materiału programowego na jednostki lekcyjne, sprawy związane z rozdzieleniem go pomiędzy wykład i ćwiczenia, czy też problem wykorzystywania w procesie dydaktycznym zróżnicowanych form zajęć, o charakterze aktywizującym słuchaczy. Częściowo problematykę tę omawia inny, zawarty w niniejszym numerze *Rocznika* artykuł.

stawowych dla tej dziedziny zagadnień z zakresu nauk przyrodniczych, z problematyką dyscyplin społecznych. Stanowi to z jednej strony wyraz oddziaływania środowiska geograficznego na życie społeczne, a z drugiej wpływu, jaki wywierają (poprzez działania ludzi) panujące stosunki społeczno-ekonomiczne na otaczającą przyrodę. Stąd też nauka, wyjaśniająca istotę zróżnicowanych w przeszłości i współcześnie form społeczno-ustrojowych oraz naświetlająca mechanizmy rządzące ich rozwojem, spełnia ważną rolę w kształceniu nauczycieli geografii.

Najsilniejsze więzi wśród przedmiotów kierunkowych istnieją pomiędzy ekonomią polityczną i geografiami gospodarczą, dla której jest ona dyscypliną podstawową. Trudno bowiem badać w sposób naukowy problemy rozmieszczenia przestrzennego gospodarki w świecie oraz śledzić dokonujące się w niej zmiany, bez gruntownego poznania i zrozumienia podstawowych założeń nauki, naświetlającej społeczne aspekty gospodarowania i wynikające z nich implikacje polityczno-ustrojowe. Obok przeto swej ogólnoswiatopoglądowej funkcji ekonomia polityczna, wykładana na studiach geograficznych, winna zapewnić przygotowanie słuchaczy do pełniejszego zrozumienia dyscyplin kierunkowych — głównie geografii gospodarczej. Wskazuje to na konieczność wydatnego ograniczenia wstępu historyczno-metodologicznego wykładu na rzecz znacznego rozbudowania tych rozdziałów ekonomii, które wiążą się bezpośrednio z mechanizmami rozwoju gospodarczego świata w zróżnicowanych warunkach społeczno-ustrojowych.

Nie pomijając przeto ogólnych rozważań poświęconych problematyce praw ekonomicznych w procesach rozwoju społecznego oraz ich wpływowi na życie minionych i obecnych społeczeństw, należy skoncentrować się na szerokim wachlarzu zagadnień, związanych bezpośrednio z gospodarowaniem i polityką gospodarczą. Chodzi więc o bardziej szczegółowe omówienie mechanizmów funkcjonowania gospodarki w różnych warunkach ustrojowych i na różnych etapach rozwoju współczesnych społeczeństw, o wnikliwe

wyjaśnienie procesów reprodukcji społecznej oraz tworzenia i podziału dochodu narodowego, a więc ogólnie — teorii wzrostu gospodarczego. Konieczne jest przy tym przedstawienie różnych systemów zarządzania i kierowania procesami rozwojowymi gospodarki narodowej, podstawowych założeń polityki przestrzennego rozmieszczenia działalności gospodarczej, efektywności gospodarowania (w tym inwestycji) i stosowania rachunku ekonomicznego, międzynarodowego podziału pracy i specjalizacji regionalnej itp. Obok problematyki makroekonomicznej konieczne jest również szersze omówienie zasad funkcjonowania przedsiębiorstw, a także naświetlenie aktualnych założeń polityki gospodarczej i społecznej na tle ogólnej strategii rozwojowej Polski.

Przy dominacji tematyki z zakresu ekonomii politycznej socjalizmu nie należy równocześnie nadmiernie ograniczać wykładu dotyczącego problematyki współczesnego kapitalizmu i to zarówno w aspekcie krajów wysoko rozwiniętych, jak i zróżnicowanych warunków i programów społeczno-ekonomicznych państw Trzeciego Świata. Ilustracja faktograficzna nie może przy tym przysłonić problematyki ogólnoteoretycznej, ujawniającej główne siły napędowe rozwoju różnych krajów i systemów społecznych oraz źródła ujawniających się w świecie współczesnym sprzeczności i napięć. I tutaj marksistowska teoria społeczno-ekonomiczna stanowi nieocenione narzędzie poznawcze, umożliwiając dogłębne zrozumienie przeszłości i dokonywanie analiz stanu obecnego, pozwalając równocześnie na stawianie uzasadnionych hipotez prognostycznych, dotyczących ogólnych kierunków przyszłego rozwoju ludzkości.

Przedstawione powyżej, oczywiście na ogół stwierdzenia, wskazują na podjęte i realizowane z dobrymi rezultatami w naszej Uczelni próby „zblizania” problematyki zajęć dydaktycznych z ekonomii politycznej do głównego nurtu niektórych kierunków studiów. Ale na zakończenie raz jeszcze należy podkreślić, że „profilowanie” wykładów naszego przedmiotu nie może w żadnym stopniu wpłynąć na

ograniczenie jego podstawowych, światopoglądowych funkcji w procesie kształcenia i wychowywania ogółu młodzieży. Należy zatem przestrzec przed nieprzemyślanymi, sztucznymi próbami „wiązań” ekonomii politycznej ze studiami kierunkowymi tam, gdzie związki te nie mają racjonalnego uzasadnienia w merytorycznych treściach odnośnych dyscyplin. Można natomiast szeroko wykorzystywać w dydaktyce zróżnicowane formy prezentacji wykładanego materiału ekonomii politycznej, odpowiadające przyswojonemu sposobowi myślenia, a więc najskuteczniejsze w percepcji naszego przedmiotu przez studentów danego kie-

runku (np. w postaci sformalizowanych wzorów matematycznych na kierunkach ścisłych i technicznych).

Trzeba wreszcie pamiętać, że istotne trudności w optymalnym wypełnianiu stojących przed naszą dyscypliną zadań kształceniowych i wychowawczych wynikają z obowiązującego, niewielkiego wymiaru godzin zajęć dydaktycznych (na większości kierunków wynosi on 60 godzin). Wiążą się one również z faktem usytuowania wykładu ekonomii politycznej w programach I roku studiów, a więc z koniecznością wdrażania ogółu słuchaczy do abstrakcyjnego sposobu myślenia oraz samodzielnym form studiowania.